

Potrebujeme krízu, aby sme si uvedomili hodnoty?

T. Münz: Do We Need Crisis in Order to Become Aware of Values? Život. Prostr., Vol. 36, No. 5, 245 – 247, 2002.

The author tries to find an answer to several questions. How is it possible that it is a man, blessed with intellect, who causes such a life crisis that can destroy him? How is it possible, that there were many crises before and this particular one is the most destructive? How is it possible, that today we live so hazardously that we could be annihilated by civilization diseases, improper operation of nuclear energy or genetic engineering that is not properly thought through? Do we move backwards in our development, do we regress?

Máme environmentálnu krízu, ktorú sme si zapríčinili sami. Nie je vraj prvá v našich dejinách, tentokrát je však veľmi závažná, lebo prvý raz stojíme pred možnosťou sebaavyhubenia nie vojnovou, ale mierovou cestou. Naťoľko ničíme životné prostredie, že sa tým existenčne ohrozujeme, dokonca ohrozujeme život na Zemi vôbec. Riešenia krízy sú rôzne, od veľmi pesimistických po menej pesimistické. Prvé hovoria, že rozmýšľať o záchrane je neskoro, lebo zmeny sú nevratné; mali sme sa spamätať, kým bol čas. Podľa druhých je záchrana ešte možná, ale za cenu veľkých obetí a obmedzení. Všeličo v prírode už nenapravíme, ale môžeme sa v nej pri zmenenom spôsobe života a rozumnom hospodárení udržať, a to aj s ostatným životom, ktorý sme ešte nevyhubili. Zlaté časy nadmerného užívania a odhadzovania sú preč.

Kloním sa k tomuto druhému stanovisku a kladiem si otázku: Ako je možné, že práve človek, *homo sapiens sapiens*, teda dvakrát múdry, obdarený rozumom, si vyrobí takú životnú krízu, že ho môže až zahubiť, ako je možné, že tých kríz bolo už viac a že táto je najničivejšia, ako je možné, že dnes žije tak nebezpečne, že sa môže v mieri – nehovoriac už o vojne – vyhubiť aj inak, nielen environmentálnou krízou, napríklad civilizačnými chorobami, nešťastnou manipuláciou s atómovou energiou, prípadne, najnovšie, nedomyslenými génovými manipuláciami a pod.? Ideme vo svojom vývoji azda nadol, upadáme?

Človeka by som charakterizoval ako bytosť, ktorá stratila skutočnosť. Mala ju, intuitívne s ňou splyvala a inštinktívne spoľahlivo sa v nej správala v predľudskom, zvieracom stave. Prirodzene, bola to skutočnosť, akú jej sprostredkovalo jej psychofyzické ustrojenie, a nie aká je "sama osebe", ktorú hľadá dnes vo všetkých

oblastiach svojho poznávania. Vytvárala sa milióny rokov interakciou organizmu s prostredím, bola relatívne spoľahlivá, vyhovujúca, a preto sa nemusela meniť, tak ako sa – dlho – nemusel a nemusí meniť živočíšny druh. Bol a je relatívne zafixovaný a dokonalý, nemá dejiny.

Vznikom rozumu sa všetko zmenilo. Rozum odhalil človeku možnosti správania, ktoré zvieru naskrze nemá. Kým inštinkt je jednosmerný, rozum je mnohosmerný, poukazuje na nové a nové spôsoby, cesty riešenia problému. Dáva človeku slobodu myslenia a konania, slobodnú vôľu, možnosť výberu. Zvieru je ako stroj, kým my sme slobodní, ako radi hovoríme. Táto sloboda je však vykúpená veľkou rizikovosťou, ktorá síce nie je ani zvierafu neznáma, je však nepomerne menšia. Žiadna z nových ciest nie je totiž taká spoľahlivá ako inštinkt, každá môže byť mylná, viesť do závozu, ba k opaku toho, čo sa ňou chcelo dosiahnuť. Človek je omylný, a preto aj pravdu a s ňou skutočnosť hľadajúci tvor. Potreba poznávať, nevyhnutnosť mylíť sa, no aj schopnosť odstraňovať omyl pravdou, ktorá sa po čase zase obracia na omyl, ale odstraňuje sa novou, adekvátnejšou pravdou, vrhla človeka do dejín a vedie ho nimi. V humánnej etológii sa človek už dávnejšie charakterizuje ako nehotová, otvorená, riziková bytosť. Dokazujú to celé jeho dejiny, ktoré vôbec nie sú vzostupnou víťaznou priamkou, ale krivkou plnou slučiek, aj krvavých pádov, ťažkých vstávaní a ďalších hľadání; nielen v poznávaní, ale v celom živote, vo všetkých jeho oblastiach, lebo všetky napokon závisia od poznávania. Rozum vrhol človeka do nezávideniahodnej životnej situácie, ktorú zažíva len on. Človek je hľadajúci a tápajúci, nachádzajúci a strácajúci tvor.

Rizikovosť našej slobody je teda v tom, že nevieme ako ju využívať. Byť slobodný, môcť kráčať rôznymi cestami, no nevedieť, ktoré a ako vedú k čo najväčšiemu úspechu, to je skôr danajský dar. Vidíme to v dennom politickom živote, kde si slobodou občas škodíme, a vidíme to aj v celých dejinách, v technickom využívaní vedeckých, najmä prírodovedných poznatkov. Ďalšou iróniou našich dejín je fakt, že to najexaktnejšie poznanie, aké vôbec máme, nám úspešne pomohlo dostať sa do najväčšej environmentálnej krízy, akú sme doteraz zažili. Myslíme síce všetko dobre, no ako je dávno známe, nevieme predvídať všetky dôsledky svojich činov, najmä nie tie negatívne, ktoré nás potom zvyknú prikrvať. Môžu sa prejaviť až v ďalekej budúcnosti. Dejiny sú aj odvodzovaním nových a nových dôsledkov zo starých téz. Poukazuje to na náš ďalší nedostatok, povedal by som, paradox. Bytosť, ktorá stále kráča dopredu, ktorá sa nikdy celkom nevracia na miesta, z ktorých odišla a je teda organicky, bytostne odkázaná na budúcnosť, túto budúcnosť nepozná. Ako bolestivo to pocíujeme, vidno z našich neúspešných pokusov predvídať budúcnosť, od tých najpochabnejších, vychádzajúcich z povier, až po vedecké. Tie prvé sa praktizujú už tisíročia, k vedeckým prognózam sme pristúpili len nedávno. Výhľady na ich väčšiu úspešnosť sú však malé. Najväčšie sú, zasa paradoxne, v prírodných vedách, napríklad v astronómii, ktorá vie predpovedať udalosti (zatmenia, obeh planét, ich vzájomné konjunkcie) aj na stáročia dopredu. Spoločenské vedy to naskrze nedokážu, hoci práve tam by sme to najviac potrebovali. Táto neschopnosť podstatne prispieva k rizikovosti našich dejín. Ustavične vykračujeme do neznáma, pohybujeme sa na tenkom ľade, na trasovisku, ktoré sa občas prepadá.

Myslím, že toto je organický, bytostný predpoklad nášho historického zlyhávania; zlyhávania z rozumu, z jeho nedostatočnosti, ktoré by sa dostavovalo, aj keby sme boli dobrí ako anjeli, keby sme od samej dobrotivosti mravnosť ani nepotrebovali. Omylnosť, noetické zlo je v nás zakomponované tak, ako vydychovanie kyslíčnika uhličitého. A takto sa dostávame aj do kríz, ktoré k nám tiež organicky patria. V tejto súvislosti sme "nevinní", ku krízam sme determinovaní. Kde je človek, tam je kríza a naskrze nielen environmentálna. Väčšie-menšie krízy prežívame na každom kroku, pretože sa mýlime a robíme chyby aj v malom, ale korigujeme sa, s tým, že to patrí k veci a ideme ďalej, ani si to poriadne neuvedomiac.

Netreba zvlášť poukazovať na to, že krízy prehľbujeme aj sami. Keď vidíme, že je zle, a nesnažíme sa situáciu napraviť, hoci túto možnosť máme. Naopak, zostávame ľahostajní, ba ľahostajní z danej situácie, hoci aj s výčitkami svedomia. Také bývajú morálne krízy, keď vieme, že sme urobili chybu, často aj úmyselne a mrzí nás to. "Lebo čo robím, neuznávam; lebo nerobím to, čo chcem, ale činím to, čo nenávidím", povedal za nás už dávno apoštol Pavol.

Naskrze sa to však netýka len našich morálnych kríz. Máme aj krízy umelecké, vedecké, svetonázorové, nehovoriac o hospodárskych, politických, spoločenských a iných. Niet azda oblasti ľudskej činnosti, v ktorej by sa krízy nevyvíjali.

Ale toto všetko je len prvá polovica problému. Fakt, že pri všetkej našej rizikovosti sme dodnes tu, svedčí o tom, že krízy vieme aj riešiť. Náš život by bol asi od prírody defektný, keby neposkytoval aj možnosť dostávať sa zo závozov, do ktorých nás občas sám vháňa. S tou istou nevyhnutnosťou, s akou sa zle vypočítaný most rúca, sme nútení rozmyšľať o náprave chyby, a napokon sa nám to podarí. Musí sa podariť. Povedal by som, že aj v tomto prípade sme "nevinní", že riešenia musíme hľadať a byť pritom úspešní. Rozum je dvojsčenný, dopustí, ale neopustí. Niet asi ničoho, čo by sme nemohli sproblematizovať, čo je absolútne isté, ale rovnako niet asi ničoho, na čo by sme nevedeli nájsť odpoveď, riešenie, aspoň dočasné, dobové, miestne, ale vyhovujúce. Na tom sa zakladajú historicky podmienené pravdy a aj ich dočasné praktické, technické realizácie, naše civilizačné úspechy. Z tohto hľadiska sú krízy dokonca užitočné, sú motorom ženúcim ľudstvo dopredu. Život je bipolárny, jeho výchylky napravo a naľavo sú zhruba rovnako veľké, inak by sme asi neobstáli.

Konkrétnejšie, aj do súčasnej environmentálnej krízy sme sa dostali nechtiac a nevinne. Museli sme sa do nej dostať, lebo taký obrovský vedecko-technický rozvoj, akým sa začínal novovek, ktorý priniesol aj toľko pozitívneho, musel po storočiach navodiť aj krízu, tiež primerane veľkú. Zakladatelia novovekého vedeckého rozmachu, Descartes, Bacon a iní, ktorí nám radili stať sa pánmi prírody, to tiež mysleli dobre a obviňovať ich by bolo detinské, ako aj viniť Bibliu za podobný postoj. (Sám som to kedysi robil.) V tom je asi tajomstvo čarodejníckeho učňa, džina vypusteného z fľaše a ďalších prirovnaní: poukazujú na zlo, ktoré si navodzujeme svojím nedobrovoľne nedomysleným dobrom.

Dostali sme sa do environmentálnej krízy, no vidíme aj východiská z nej. A treba povedať, že už čiastočne podľa toho aj konáme. Recyklujeme papier, používame plastické hmoty, šetríme drevom. Polovodiče majú oveľa menšiu spotrebu elektrickej energie než niekdajšie elektrónky, elektrina poháňa nedymiace lokomotívy, výfukové plyny z áut sú menej jedovaté, konštruujeme autá na elektrický pohon, genetika nám pomáha nielen liečiť niektoré choroby, ale aj odstraňovať hlad, atómová energia je tiež čistejšia než parná, čistíme rieky, v ktorých vymreli ryby a vraciame do nich život, ochraňujeme zdroje pitnej vody, chemický odpad už nevypúšťame do riek, znižujeme množstvo a staráme sa o zloženie exhalátov, čím zároveň zmierňujeme kyslé dažde, rozmyšľame o každom zásahu do prírody, hlásame schweizerovskú bázeň pred životom, myslíme na svoje potom-

stvo a podobne. Neprestávame rozmýšľať o tom, čo a ako zlepšiť, zavádzame environmentálnu výchovu, dokonca máme už ministerstvá životného prostredia a iné. Snažíme sa riešiť preľudnenosť, ktorú pokladáme za jednu z hlavných príčin súčasnej environmentálnej krízy. Napokon, pokúšame sa o svetonázorové zmeny, naše snahy prenikli už aj do teológie a filozofie. Vytvárame rôzne ekoteológie a ekofilozofie, ktoré účinne zasahujú do vedomia ľudí.

Principiálne sme teda schopní súčasnú environmentálnu krízu riešiť. Treba mať na pamäti, že nie je v našej histórii prvá a nie je ani jediná z kríz, ktoré prežívame. A keď sme vyriešili ostatné, sme schopní vyriešiť aj túto. Pravda, dalo by sa povedať, že žijeme nebezpečnejšie, než kedysi. Atómová energia, genetické manipulácie a ktovie na čo všetko ešte prídeme, nás môžu zaviesť rovno do pekla. K tomuto nebezpečenstvu patrí aj súčasná environmentálna kríza, lebo predchádzajúce neohrozovali život na planéte, ba v istom zmysle planétu vôbec. Život človeka vo všeobecnosti je nebezpečný, ale taký je oddávna. Žijeme s vecami, ktoré nás aj ničia. Oheň, zbrane, rôzne chemické látky, obyčajný kuchynský alebo vreckový nožík, ba hoci len kameň, nehovoriac o tom, ako si vieme byť navzájom nebezpeční a čoraz nebezpečnejší. A pribudli nové nebezpečenstvá. Nebezpečenstvo je však v našom živote tiež organicky zakalkulované; nebezpečenstvo, ktoré si pripravujeme sami, čo je naše špecifikum, a ktoré preto musíme vedieť aj odstrániť. Hľadáme skutočnosť a nachádzame aj takú, s akou sme nepočítali, aj nebezpečnú, s ktorou nevieme nejaký čas nárábať. No každá má aj svoje pozitívne stránky. Ako niet absolútneho zla v nás, niet ho ani v prírode. Proti všetkému sa teda vieme vždy aj brániť, najst východiská. Preto sú rozum a sloboda aj požehnaním, lebo nám ukazujú možnosť úniku, ale aj postupu dopredu na špirále vývoja. Každý zisk je aj stratou a naopak. Nič nemôže byť v živote len negatívne, lebo životná ekológia by to nepripustila.

A prečo nie je všetko len pozitívne? – mohlo by nás napadnúť. Do nášho sveta by to nemohlo patriť, lebo negácia je do neho organicky včlenená. Aj to životodarné slnko vie zničiť, čo vytvorilo. Naskrze nežijeme vo svete, ktorý je najlepší zo všetkých možných svetov, ako to tvrdil v 17. storočí Leibniz a mnohí iní, ale žijeme vo svete, na ktorý sme najlepšie "vyladení", prispôbení. Bolesť si to uvedomujeme už teraz, keď povážlivo ničíme prírodné prostredie, v ktorom sme "vyrástli" a bude to ešte horšie, keď začneme osídľovať Mesiak, ba aj Mars. Potom bude naša láska k matičke Zemi a túžba po nej asi nekonečná.

Nebezpečenstvo nám hrozí z inej strany. Otázkou totiž je, či vskutku chceme ísť naznačenou cestou záchrany a či všetci. Odpoveď je neistá, lebo postoje sú rôzne. Sú takí, čo hovoria, že je neskoro, takí, čo krízu úprimne

nevidia, takí, čo ju zo sebeckých záujmov nechcú vidieť a bojujú proti tým, čo ich z nich obviňujú, takí, čo sú ľahostajní a riadia sa heslom: *Po nás nech príde potopa* i takí, čo vodu hlásajú a víno pijú a iní. Ale tiež by som povedal, že to už patrí k veci, a že aj toto nebezpečenstvo je zažehnatelné. Verím, že pud sebazáchovy napokon prerazí, ako prerazil vždy a strhol aj tých, čo išli proti prúdu. Treba len, aby nebezpečenstvo bolo dosť veľké a hrozivé, aby sme sa zomkli. Keď je núdza najväčšia, pomoc – ľudská – najbližšia. Verím, že ani tu nemáme veľkú možnosť voľby a že život, ktorý chce aj v nás žiť, napokon zvíťazí, tak ako rieka keď zmohutnie, zvíťazí nad každým zátarasom.

Skeptici, podporovaní aj serióznou vedou, namietajú, že máme určitý evolučný defekt, ktorý môže viesť až k záhube, že sme totiž adaptovaní oveľa lepšie na život zberačov a lovcov, než na moderný život, takže nie sme schopní myslieť na ďalekú budúcnosť a v takom veľkom rozsahu. Je tu teda vraj diskrepancia, ktorú vyjadril Konrad Lorenz v inej podobe: Pračlovek, ktorý v nás stále ešte drieme a ktorý držal kedysi v ruke pästný klin, drží v nej dnes atómovú bombu. Čo z toho môže byť? Dozaišta. Ale ten pračlovek a tí zberači prežili až do dnešných čias, vyriešili veľké krízy, hoci často aj s veľkými obeťami. Keď si uvedomia veľkosť dnešného nebezpečenstva a svoje možnosti čelíť mu, je vylúčené, že sa účinne nepostavia proti nemu? Prirodzene, nie je to vylúčené, ale už fakt, že vieme, o čo ide, že sme schopní si to uvedomiť a – opakujem – aj účinne sa proti tomu brániť, mi hovorí, že uvedená diskrepancia nie je asi taká veľká.

Katastrofické scenáre sú v obľube, apokalypsy, Si-bylly sa v hrozivých situáciách zákonito vynárajú. Myslíme, že k týmto scenárom patrí aj názor, že sme možno nepodarenou mutáciou, ktorá sa musí vyhubiť, alebo dokonca aj názor, že kozmické signály od iných civilizácií nezachytávame preto, lebo tých civilizácií už niet. Keď vraj dospeli do určitého vývinového štádia, podobného nášmu, tak sa zákonito vyhubili. Čiže, čaká to aj nás. Nedá sa to vyvrátiť, ale ani dokázať. Čítal som aj taký názor, že sme príliš úspešní, že sa vyvíjame veľmi rýchlo – a stále rýchlejšie, treba dodať – za čo platíme vysokú cenu, a že práve preto sme "pomerne zavčasu odsúdení ku katastrofe". Prečo, to neviem. Rýchlobežec má primerane vyvinuté svalstvo, a orol, loviaci z veľkej výšky, zasa zrak.

Faktom teda zostáva, že tentokrát sa vyhubiť nemusíme. Všetko závisí od našej dobrej vôle, ako napokon vždy. Skôr si myslím, že katastrofu môže spôsobiť nejaký nepremyslený alebo zlomyseľný čin, ale nie preto, lebo ľudstvo má zánik zakomponovaný vo svojej biológii. To je však už iná kapitola.

PhDr. Teodor Münz, CSc., Vansovej 5, 811 09 Bratislava
E-mail: teosofia@slovanet.sk